

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December/Aralık 2021, 25 (3): 1485-1505

**Zeydî Fukahânın Tasnifi:
Bülûgu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fî-ma'rifeti'l-mezheb Adlı Eser
Çerçevesinde Bir İnceleme**

*The Classification of Zaydî Fuqahâ':
A Study within The Framework of The Work Named Bulûgh al-arab wa-
kunûz al-dhahab fî ma'rifat al-madhhab*

Eren Gündüz

Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslâm Bilimleri, İslâm Hukuku Anabilim Dalı
*Assistant Professor, Bursa Uludağ University, Faculty of Theology,
Department of Basic Islamic Sciences*
Bursa, Turkey
egunduz@uludag.edu.tr orcid.org/0000-0003-0880-5623

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 31 August/ Ağustos 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 15 December / Aralık 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 December/ Aralık 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December/ Aralık

Volume / Cilt: 25 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 1485-1505

Cite as / Atıf: Gündüz, Eren. "Zeydî Fukahânın Tasnifi: *Bülûgu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fî-ma'rifeti'l-mezheb* Adlı Eser Çerçevesinde Bir İnceleme [*The Classification of Zaydî Fuqahâ': A Study within The Framework of The Work Named Bulûgh al-arab wa-kunûz al-dhahab fî ma'rifat al-madhhab*]". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal 25/3 (Aralık 2021): 1485-1505.

<https://doi.org/10.18505/cuid.610347>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

**The Classification of Zaydî Fuqahâ':
A Study within The Framework of The Work Named *Bulûgh al-arab wa-kunûz al-dhahab fî ma'rifat al-madhhab***

Abstract: In this study, the classification of Zaydî fuqahâ' that emerged in the mutaahhirün period of Zaydî fiqh and related terms are examined. The book named *Bulûgh al-arab wa-kunûz al-dhahab fî ma'rifat al-madhhab*, which has great importance among the studies aiming to present the Zaydî fiqh accumulation as a uniform doctrinal structure was taken as a basis in the processing of the subject. After an introduction in which Zaydî fiqh studies are evaluated in their relationship with the subject, the issue is addressed under three main headings. In the first title, the author and his work are introduced, and in the second and third titles, the methods and terms used in the classification of the Zaydî fukahâ are examined. The author of the work is 'Alî b. 'Abd Allâh al-Shaharî (d. 1190/1776) who lived during the period of the Qâsimî dynasty (al-dawla al-Qâsimiyya) in Yemen. The most important characteristic of this work, which was prepared by using many important sources in the Zaydî literature, is that it was the most comprehensive study written on madhhab doctrine until then. The first part of the work explains that the right madhhab to be followed is Zaydiyya. In the second part, the classes of the Zaydî fuqahâ', which is the subject of our study, are explained. The fuqahâ' classes are primarily divided into two parts: al-salaf al-şâlihîn and al-ḥalaf al-şâlihîn. The first dates back to the beginning of the 3rd/10th century. This class is divided into two parts, as al-sâbiqün and al-mutaahhirün. The sâbiqün starts with 'Alî b. Abî Ṭâlib and his two sons al-Ḥasan, and Ḥusayn, and ends with the sons of twelve imams who are their descendants. Zayd b. 'Alî (d. 122/740) is one of the twelve imams. The most important of the faqîhs in the part of mutaahhirün, which started with al-Qâsim b. Ibrâhîm al-Rassî (d. 246/860), are the six imams called ahl-al-nuşuş or a'imma al-nuşuş. The reason why they are named as such is that their words were taken as a basis in determining the views of the sect on the field of uşûl and furû' l-fiqh. al-Qâsim al-Rassî is at a point where all the knowledge of the Prophet's family and the principles agreed upon by sâbiqün, reach him through many channels. al-Hâdî Yahyâ b. al-Ḥusayn (d. 298/911), grandson of al-Qâsim, is the most important imam in terms of his position in the madhhab. The ḥalaf al-şâlihîn is also divided into two parts as ahl l-taḥşîl and ahl l-nazar. The first part also referred to as muḥaşşilün or a'imma al-taḥşîl, has no subcategories. The second part is divided into two sub-sections as ahl l-taqrîr and mudhâkirün. The muḥaşşilün class starts with those who catch up with the last class of ahl al-nuşuş and ends with 'Abd Allâh b. Ḥamza (d. 614/1217), one of the three important imams. Two other important imams of muḥaşşilün are Aḥmad b. al-Ḥusayn (d. 411/1020) and his brother Yahyâ b. al-Husayn (d. 424/1032). It is the fiqh activity of the jurists of this class, called taḥşîl l-madhhab, that brought Zaydî fiqh, which was fiqh of imams (madhâhib l-a'imma) in its first period, into a single madhhab and to its classical form in the last period. Mudhâkirün jurists lived at the same time as the ahl-t-taqrîr. This period is about 700 years from the beginning of the 6th/12th century, which is the last century of the muḥaşşilün class, to the end of the 12th/18th century, when Shaharî lived. The roles of the ahl l-taqrîr in the madhhab mostly consist of reviewing the works of the ahl-l taḥşîl, approving the correct ones, and correcting the wrong ones. That's why they are so named. The author of *Kitâb l-Azhâr*, Aḥmad b. Yahyâ l-Murtaḍâ (d. 840/1437), is one of the prominent jurists among the ahl l-taqrîr. The majority of Zaydî fuqahâ' belongs to the muzâkirün class. These are the lowest class of the ahl-al-nazar. As an important result reached in the study, it is possible to state the following: There is a difference between some of the knowledge and opinions in modern Zaydî studies, which include the same subject as Shaharî's work, in terms of the classification of Zaydî fuqahâ' and the terms used. Therefore, the findings and conclusions based on this work should be confirmed by new studies on other Zaydî classics, and existing opinions on Zaydî jurisprudence should be reviewed.

Keywords: Islamic Law, Zaydî, Ṭabaqât al-fuqahâ', *Bulûgh al-arab*, al-Muḥaşşilün, al-Mudhâkirün.

Zeydî Fukahânın Tasnifi:

***Bülûğu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fi-ma'rifeti'l-mezheb* Adlı Eser Çerçevesinde Bir İnceleme**

Öz: Bu çalışmada müteahhîrîn dönem Zeydî fıkında ortaya çıkmış fukahâ tasnifi ve buna ilişkin ıstılahlar konu edilmiştir. Konunun işlenmesinde Zeydî fıkıh birikiminin doktriner bir fikhî ekol olarak formüle edilmesini amaçlayan çalışmalar arasında önemli bir yeri bulunan *Bülûğu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fi-ma'rifeti'l-mezheb* adlı eser esas alınmıştır. Konu ile ilişkisi bakımından Zeydî fıkıh çalışmalarının değerlendirildiği bir girişten sonra konu üç ana başlıkta işlenmiştir. Birinci başlıkta eser tanıtılmış, ikinci ve üçüncü başlıklarında da Zeydî fukahânın tasnifinde kullanılan yöntem ve ıstılahlar incelenmiştir. Eserin müellifi Kâsımî İmâmeti döneminde yaşamış olan Ali b. Abdullah eş-Şehârî'dir (öl. 1190/1776). Zeydî literatür arasında önem atfedilen birçok kaynaktan istifade edilerek hazırlanan eserin en önemli özelliği o zamana kadar mezhep doktrini üzerine yazılanların en kapsamlısı olmasıdır. Eserin birinci cüzünde ana tema olarak tabi olunması gereken hak mezhebin Zeydiyye olduğu anlatılmaktadır. İkinci cüzünde ise çalışmamızın konusu olan Zeydî fukahânın tabakaları anlatılmıştır. Fukahâ tabakası en başta *selef-i şâlihîn* ve *halef-i şâlihîn* olmak üzere ikiye ayrılır. Zeydî fakihlerin ilk tabakası 3/10. asrın başlarına kadar uzanan selef tabakasıdır. Bu tabaka *sâbıkûn* ve *müteahhîrîn* olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Sâbıkûn kısmı Hz. Ali (öl. 40/661), iki oğlu Hz. Hasan (öl. 49/669) ve Hz. Hüseyin (öl. 61/680) ile başlayıp bunların soyundan gelen on iki imamın evladı ile sona ermektedir. Zeyd b. Ali (öl. 122/740) de on iki imamdan biridir. Selefin Kâsım er-Ressî (öl. 246/860) ile başlayan müteahhîrîn kısmındaki fakihlerin en önemlileri *ehlü'n-nüşûş* veya *eimmetü'n-nüşûş* diye anılan altı imamdır. Böyle isimlendirilmelerinin sebebi usul ve fûrû alanında mezhep görüşlerinin tespitinde bunların sözlerinin esas alınmış olmasıdır. Tabakanın başındaki Ressî sâbıkûnun üzerinde icmâ ettikleri ilkelerin ve 'itretin bütün bilgisinin birçok kanaldan kendisine ulaştığı bir noktada bulunur. Ressî'nin torunu Hâdî-İlelhak (öl. 298/911), mezhepteki konumu bakımından en önemli imamdır. Halef tabakası da *ehl-i tahşîl* ve *ehl-i nazar* olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. *Muhaşşilûn* veya *eimmetü't-tahşîl* diye de söz edilen birinci kısmın alt kategorisi yoktur. İkinci kısım ise *ehl-i takrîr* ve *müzâkirûn* olmak üzere iki alt kısma ayrılmıştır. Muhaşşilûn tabakası ehlü'n-nüşûşun son tabakasına yetişenlerle başlayıp üç önemli imamdan biri olan Abdullah b. Hamza (öl. 614/1217) ile son bulur. Muhaşşilûnun diğer önemli iki imamı ise Ahmed b. el-Hüseyin (öl. 411/1020) ile kardeşi Yahyâ b. el-Hüseyin'dir (öl. 424/1032). İlk dönemi itibariyle bir *imamlar fıkı* (*mezâhibü'l-eimme*) halinde olan Zeydî fıkını tek bir mezhep haline getiren ve onu son dönemdeki klasik biçimine kavuşturan, bu tabaka fakihlerinin *tahşîlü'l-mezheb* adı verilen fıkıh faaliyetidir. Ehl-i takrîr ile *müzâkirûn* fakihleri aynı dönemde yaşamışlardır. Bu dönem muhaşşilûn tabakasının son asrı olan 6/12. asrın başlarından Şehârî'nin yaşadığı 12/18. asrın sonlarına kadar devam eden yaklaşık 700 yıllık bir zaman dilimidir. Ehl-i takrîrin mezhepteki rolleri çoğunlukla ehl-i tahşîlin çalışmalarını gözden geçirip isabetli olanlarını onaylamak ve hatalı olanlarını da tashih etmekten ibaret olduğundan bu şekilde isimlendirilmişlerdir. *Kitâbu'l-Ezhâr* müellifi İbnü'l-Murtazâ (öl. 840/1437) eh-i takrîr içinde öne çıkan fakihlerden biridir. Zeydî fukahânın çoğunluğu *müzâkirûn* tabakasına mensuptur. Bunlar ehl-i nazarın en alt tabakasıdır. Çalışmada ulaşılan önemli bir sonuç olarak şunu ifade etmek mümkündür: Zeydî fukahâ tasnifi ve kullanılan ıstılahlar açısından Şehârî'nin eseri ile aynı konuya yer veren modern Zeydî çalışmalarda bazı bilgi ve kanaatler arasında farklılık vardır. Dolayısıyla çalışmamızda bu esere dayalı olarak yapılan tespitlerin ve ortaya konulan sonuçların diğer Zeydî klasikler üzerine yapılacak yeni çalışmalarla teyit edilmesi ve Zeydî fıkına ilişkin mevcut kanaatlerin gözden geçirilmesi gerekir.

Anahtar Kavramlar: İslâm hukuku, Zeydî, Tabakâtü'l-fukahâ, *Bülûğu'l-ereb*, Muhaşşilûn, Müzâkirûn

Giriş

Zeydîliğe dair yurt dışında ve ülkemizde yapılan akademik çalışmalar bu mezhebin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Başka alanlardaki çalışmaların¹ iki yüzyıl öncesine kadar gittiği görülmekle birlikte modern dönemde fıkıh alanındaki müstakil ilk çalışmanın İtalyan şarkiyatçı Eugenio Griffini (öl. 1925) tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Griffini'nin, mezhebe adı verilen Zeyd b. Ali'nin (öl. 122/740) *el-Mecmû'ü'l-fikhî* adlı eserinin tahkikli neşrini² takip eden dönemde fıkıh tarihi alanında yapılan çalışmalarda Zeydî fıkıhına da yer açıldığı görülmektedir. Zeydî fıkıhına dair Arap İslâm âlemindeki ilk çalışmanın ise İmam Zeyd, dönemi ve fakih kişiliği yanında mezhebin usulüne, literatür ve gelişimine de yer vermiş olması yönüyle Muhammed Ebû Zehre (öl. 1974) tarafından yapılmış olduğu söylenebilir.³ İslam dünyasındaki bazı önemli değişimlerin etkisiyle Müslüman mütefekkir ve araştırmacıların klasik döneme nazaran farklı arayışlara girdiği ve Ehl-i sünnet ile Şîa arasında yakınlaşma çabalarının ortaya çıktığı bu dönemde ülkemizde de Zeydî fıkını ve mezhebini çeşitli yönleriyle daha yakından tanımayı amaçlayan çalışmalara bir yönelme başladığını söylemek mümkündür. Doktora düzeyinde Gündüz,⁴ Yücel⁵ ve Ekinci⁶ tarafından yapılan çalışmalar bu kapsamda değerlendirilebilir.⁷

Zeydî fıkının teşekkülü, sistematiği, kaynakları, gelişimi, Sünnî fıkıh mezhepleri ile ilişkisi ve diğer Şîî fıkıh mezhebi Ca'feriyye'den farklı yönleri gibi hususların incelendiği Zeydî fıkıh araştırmalarında dikkat çeken konulardan biri de bir fıkıh mezhebi olarak Zeydîlik ile İmam Zeyd arasındaki ilişkinin Sünnî fıkıh mezhepleri ile imamları arasındaki ilişkiden farklı oluşu ve buna bağlı olarak mezhebin mahiyeti meselesidir. Bu konuda önemli bir çalışma Haykel ve Zysow tarafından birlikte yapılmıştır.⁸ Müteahhîrûn dönem Zeydî mezhep âlimlerinin eserlerinin çoğunlukta olduğu zengin bir bibliyografyaya dayalı olarak yapılmış olmasına rağmen alanındaki önemi henüz yeterince fark edilmemiş görünen bu çalışma yanında ülkemizde daha çok tanınan iki çalışmayı da burada anmakta yarar vardır. Kazi'nin Zeydî fıkının

¹ Siyasi, itikadî ve fikhî bir mezhep olarak Zeydiyye üzerine çeşitli alanlarda yapılmış çalışmalar için bk. Kadir Demirci - Mehmet Ümit, "Zeydî Kaynaklar ve Zeydiyye Üzerine Yapılmış Çalışmalar", *İslâmî İlimler Dergisi (Zeydiyye Sayısı)* 6/1 (2011), 347-367; Sabine Schmidtke, "The History of Zayd Studies An Introduction", *Arabica* 59 (2012), 185-199; Ülkemizdeki ilk Zeydî çalışmaları konu edinen önemli bir atölye çalışması ve değerlendirme yazısı için bk. Sümeyye Onuk, "Zeydîlik Atölyesi 15 Mayıs 2010", *Bülten (Eylül-Aralık 2010)* 74 (Şubat 2011), 33-36.

² Eugenio Griffini, *Corpus juris di Zaid Ibn Ali* (Milano, 1919).

³ bk. Muhammed Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd hayâtuhu ve asruhu ve ârâuhû ve fikhuh* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1959).

⁴ bk. Eren Gündüz, *İmam Zeyd b. Ali, el-Mecmû'ü'l-Fikhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007); Kitaplaşmış hali için bk. Eren Gündüz, *Zeyd bin Ali, Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2008).

⁵ Fatih Yücel, *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

⁶ bk. Ahmet Ekinci, *Zeydî Fıkının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Kitaplaşmış hali için bk. Ahmet Ekinci, *Zeydî Fıkının Gelişimi ve Hâdî-İlâhî* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2019).

⁷ Zeydî fıkıyla alakalı ülkemizde yapılan diğer bazı çalışmalar için bk. Saffet Köse, "Fıkıh Literatürünün Tartışmalı İki Eseri: el-Mecmû'ü'l-Kebîr ve el-Mehâric fi'l-Hiyel", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (2004), 289-311; Fatih Yücel, "Usûl Yazım Yöntemi Açısından Hicrî VIII.-X. Asra Ait Zeydî ve Hanefî Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2013), 305-339; Fatih Yücel, "İlk Dönem Irak Hanefîlerinin Zeydî Usulüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme (Kerhi ve Ebû Abdullah el-Basrî Örneği)", *Diyanet İlmî Dergi* 52/2 (2016), 115-146; Fatih Yücel, "Zeydî Usûl-i Fıkıh Literatürü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 33 (2019), 597-623; Ahmet Ekinci, "Zeydî Fıkının Teşekkülüne Katkı Sağlayan Başlıca Fakihler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2021), 780-802.

⁸ bk. Bernard Haykel - Aron Zysow, "What Makes a Maḏhab a Maḏhab: Zaydî Debates on the Structure of Legal Authority", *Arabica* 59 (2012), 332-371.

gelişimine değinen çalışmasında⁹ *el-Mecmû'* başta olmak üzere başlıca Zeydî fıkıh literatürü üzerinde kronolojik değerlendirmeler yapılmış ve *Kâsımîyye*, *Müeyyediyye*, *Mansûriyye* ve *Nâsriyye* gibi Zeydî ekoller göz ardı edilerek yalnızca *el-Mecmû'* ya da Hâdî-İlelhak Yahyâ b. el-Hüseyin'in (öl. 298/911)¹⁰ eserleri üzerinden Zeydî fıkıhına dair görüş açıklamanın yanıltıcı olacağı tespitinde bulunulmuştur. Zeydî fıkıhının gelişim dönemlerini *cem'* ve *te'lif, ta'hrîc, ta'şîl, müzâkirûn* ve *ta'krîr* terimleri üzerinden sunan Maḥaṭṭarî'nin çalışması ise¹¹ son zamanlarda bu konuya temas eden çalışmalara referans olması¹² bakımından öne çıkmış görünmektedir.

Yukarıda zikredilen çalışmalar Zeydî fıkıhının müteahḥirûn dönem itibariyle kazandığı doktriner yapısının anlaşılmasında tabakâtü'l-fukahâ türü eserlerde yer alan fukahâ tasniflerine¹³ bakılmasının önemine vurgu yapmaktadır. Arka planı da göz önünde bulundurarak kısaca ifade etmek gerekirse hukuk güvenliğinin bir gereği olarak fıkıh tarihinde zamanla belli bir mezhebe bağlılık, mezhep içi istidlâl, mezhep içi tercih ve fetva usulünün ortaya çıkması gibi gelişmeler olmuştur. Fukahâ tasnifi de mezhep görüşünü belirleme ihtiyacının pratik bir neticesidir. Fukahânın ilmi seviyelerine ve mezhebe katkılarına göre tasnifi fikhî birikimin hiyerarşik bir şekilde düşünülmesini sağlamak suretiyle çelişkili bir durum arz eden fikhî görüşler arasında müftâ-bih denilen uygulamaya esas olacak tek görüşün tespitini mümkün kılar.¹⁴

Zeydî fıkıhında kurucu imama nispet anlamında mezhep görüşünün belirlenmesi Sünnî mezheplere nazaran daha önemli bir sorundur. Çünkü Zeydî fıkıhı teşekkül dönemi itibariyle birçok fikhî ekolü içinde barındırmaktadır. Ayrıca mezhepte ictihad kapısının daima açık bulunması gerekli görüldüğünden çok sayıda müctehid fakih ortaya çıkmış ve zengin bir fıkıh birikimi oluşmuştur. Bu nedenle de fukahâ tasnifi Zeydî fıkıhı açısından daha önemlidir.

⁹ bk. A.K. Kazi, "Zeydî Fıkıhının Gelişimine Dair Notlar", çev. Kadir Demirci, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 183-189.

¹⁰ Biyografisi için bk. Saffet Köse, "Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/17-18; Abdüsselâm b. Abbâs el-Vecih, *A'lâmü'l-müeliffîne'z-zeydiyye* (Amman: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1999), 1103-1111.

¹¹ İlgili kısım için bk. Murtazâ b. Zeyd el-Maḥaṭṭarî, "Zeydiyye Mezhebinin İnanç Esasları ve Zeydî Fıkıhının Gelişim Süreci", *İslâmî İlimler Dergisi (Zeydiyye Sayısı)* 6/6 (2011), 27-36.

¹² Bazı referanslar için bk. Fatih Yücel, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/332-333; Avcı, *Zeydiyye Fıkıhında Talak ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkıhı ile Mukayesesi*, 25-26; İkinci, *Zeydî Fıkıhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak*, 55-59; Çiçek, *Zeydiyye Fıkıhında Nikâh ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkıhıyla Mukayesesi*, 17.

¹³ *Tabakâtü'l-fukahâ* türü eserler ve fukahâ tasnifleri üzerine yapılan bazı çalışmalar için bk. Hasan Özer, "İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 353-374; Ahmet İnanır, "İbn Kemal'in Tabakâtü'l-Fukahâsı ve Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 65-86; H. Yunus Apaydın, "Kemalpaşazâde'nin 'Tabakâtü'l-Fukahâ'sı Neyi Anlatıyor?", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVI. Yüzyıl* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 99-104; Muharrem Önder, "Hanefî Mezhebinde Fukahânın Bilgi Yönünden Tasnifi", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu-Hanefîlik-Mâturîdîlik* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017), 614-642; Nihat Temel, *Tabakâtü'l-fukahâ bi'tibârî merâtibihimi'l-ilmîyye fi'l-mezâhibi'l-erba'a* (Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁴ Bu düşüncüyü besleyen çalışmalar için bk. Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001); Ferhat Koca, "Mezhep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004); Eyyüp Said Kaya, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010); İlyas Kaplan, "Hanefî Mezhebinde Muteber Kaynaklar ve Mezhep İçi Tercihin İşleyişi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 311-325; Seyit Mehmet Uğur, *Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 311-325; Ateş, Mustafa. "Taklid-İctihad Kavramları Bağlamında İbn Âbidîn'in Tabakâtü'l-Fukahâ'ya Dair Özgün Yaklaşımı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 547-570; Ahmet Yaman, *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019); İbn Âbidîn, *Hanefîlerde Mezhep Usûlü (Şerhu Ukûdi resmî'l-müftî)*, çev. Şenol Saylan (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020).

Buna rağmen konuya dair müstakil bir çalışma bulunmaması; Maḥaṭṭarî'nin ve onu referans alan çalışmaların kullandığı *tabakâtü'l-müessisîn*, *tabakâtü'l-muharricîn*, *tabakâtü'l-muhassılîn*, *tabakâtü'l-mukarrirîn* ve *tabakâtü'l-müzâkirîn* gibi istilahlardan bazılarının Sünnî literatürdekilerden farklı oluşu¹⁵ bazılarının da farklı bir muhtevada kullanılmış olabileceği düşüncesine ek olarak yukarıda adı geçen Zeydî çalışmalardaki bazı çelişkiler¹⁶ bu çalışmanın hareket noktaları arasında bulunmaktadır. Çalışmanın hedefi birincil bir Zeydî kaynak üzerinden yapılacak bir araştırma ile konuya ışık tutmaktır.

Konunun işlenmesinde Zeydî fıkḥ birikiminin doktriner bir fikhî ekol olarak formüle edilmesini amaçlayan çalışmalar arasında niceliği ve niteliği ile büyük bir önemi haiz *Bülûğu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fî-ma'rifeti'l-mezheb* adlı eser esas alınmıştır. Bu terçihle daha önce müstakil olarak bir makaleye konu olmamış bu eseri ülkemiz akademik dünyasına tanıtmaya hedefi de belirleyici olmuştur.

Çalışmada konu üç ana başlıkta işlenecektir: Birinci başlıkta eser tanıtılacak, ikinci başlıkta eserin Zeydî fukahâyı tasnif yöntemi sunulacak, üçüncü başlıkta da söz konusu tasnifte kullanılan istilahlarla neyin kastedildiği incelenecektir.

1. Eserin Tanıtımı

Kendisinden *el-Maḥṣadü'l-ekreb ilâ ma'rifeti'l-mezheb*¹⁷ adıyla da söz edilen eser Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Hûşî'nin tahkikiyle birlikte iki cüzü tek cilt halinde 2002 yılında basılmıştır.¹⁸ Müellifi Alî b. Abdullah eş-Şehârî'dir (öl. 1190/1776). Neşrin mukaddimesinde muhakkık; müellifinin biyografisi ile eserin müellife nispeti, kaynakları, eserdeki başlık-muhteva uyumu, müellifin bu eserde izlediği yöntem yanında tahkikte esas aldığı nüshalar ve tahkik metodu hakkında kısa bilgiler vermiştir. Elimizdeki kaynaklarda müellife dair farklı bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple eser, müellifi ve dönemi ile ilgili genel bilgi verildikten sonra eserin sistematigi ve muhtevası ele alınacaktır.

1.1. Müellifi, Dönemi ve Düşünce Yapısı Hakkında Genel Bilgi

Kendisinden kısaca Şehârî diye söz edeceğimiz müellifin tam adı Alî b. Abdullah b. el-Kâsım b. el-Müeyyed-Billâh Muhammed b. el-Mansûr-Billâh Kâsım b. Muhammed el-Haseni eş-Şehârî es-San'anî'dir.¹⁹ Doğum tarihi bilinmemektedir. Doğum yeri Zeydî nüfusun yoğunlukta olduğu Yukarı Yemen bölgesindeki Şehâre'dir. Çetin coğrafyası ile dikkat çeken bölgede

¹⁵ Tenkide açık yönleri bulunmakla birlikte kendi döneminden itibaren Hanefî mezhebi tasnifi olarak kabul gören Kemalpaşazâde'nin (öl. 940/1534) meşhur risalesinde görüldüğü üzere Hanefî fukahâ tasniflerine esas olan temel istilahlar; te'sîs, icthâd, tahrîc, terçih, temyîz ve taklîd olmak üzere altı tanedir. Farklı değerlendirmeler de bulunmakla birlikte yaygın görüşe göre ilk iki kavram ile ifade edilen fikhî faaliyeti yerine getiren fakihler müctehid, diğerleri mukallid kabul edilir. Hanefîlerin bu tasnifi ile fakihleri sırasıyla müctehid-i mutlak, müctehid-i müntesip, müctehid fi'l-mezheb ve müctehid fi'l-fetva biçiminde dörde ayıran Şâfiî fukahâ tasnifi arasında hem istilah hem de içerik olarak bazı farklılıklar vardır. Sünnî geleneğin kendi içindeki farklılığın Zeydîlik söz konusu olduğunda çok daha artabileceği açıktır. Hanefî fukahâ tasnifini Şâfiî fukahâ tasnifi ile birlikte veren iki çalışma için bk. Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkḥ Medhal* (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011), 211-226; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988), 1/313-315.

¹⁶ Örneğin *muḥaṣṣılûn* ile anlatılmak istenen fikhî faaliyet konusunda Haykel ve Zysow'un çalışması ile Maḥaṭṭarî'nin çalışması arasında tutarsızlık vardır. İlkinde bu terimle kastedilen ikincisinde *muḥarricîn* kelimesi ile kast edilene karşılık gelmektedir. Maḥaṭṭarî bu kelimeyi eğitim ve öğretim faaliyeti gibi öncekinden tamamen farklı bir anlamında kullanmıştır. bk. Haykel - Zysow, "What Makes a Madhab a Madhab, 339-342; Maḥaṭṭarî, "Zeydî Fıkḥının Gelişim Süreci", *İslâmî İlimler Dergisi*, 30.

¹⁷ bk. Vecîh, *A'lâm*, 699.

¹⁸ bk. Alî b. Abdullah eş-Şehârî, *Bülûğu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fî-ma'rifeti'l-mezheb* (Amman: Dâru'l-İmâm Zeyd b. Ali, 2002).

¹⁹ bk. Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Hûşî, "Mukaddimetü't-tahkîk", *Bülûğu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fî-ma'rifeti'l-mezheb* (Amman: Dâru'l-İmâm Zeyd b. Ali, 2002), 8; Vecîh, *A'lâm*, 699.

yoğun bir Zeydî muhalefet ile karşılaşan Osmanlılar burada ancak kısa bir süre hâkimiyet kurabilmişlerdir.²⁰ Son Zeydî devleti olan *Kâsımî İmâmeti*'nin²¹ kurucusu Mansûr-Billâh Kâsım b. Muhammed'in (öl. 1029/1620) 1538'den beri Yemen'de bulunan Osmanlılara karşı ayaklanması sırasında on beş ay süren direnişi²² bu belde meydana gelmiştir. İmâmet tarihi açısından oldukça önemli olan belde Mansûr-Billâh zamanından itibaren müellifin ailesinin yaşadığı bir yer olmuştur. Mansûr-Billâh ve oğlu Müeyyed-Billâh Muhammed b. Kâsım'ın (öl. 1054/1644) kabirleri de buradadır.²³

Kesin bir bilgi olmamakla birlikte müellifin vefatına dair 1176/1762 ve 1190/1776 tarihleri²⁴ gündeme gelmektedir. Âlim, fakîh, muhaddis, emîr,²⁵ komutan vb. sıfatlarla nitelenen müellifin on beş yılı hapisshane²⁶ olmak üzere ömrünün tamamı Kâsımî İmâmeti döneminde geçmiştir.

Müellifin, eserlerine de yansıyan zihni ve fikri yapısını anlayabilmek için dönemin kültürel geçmişinin farkında olmak gerekir. İlk Zeydî Devleti'nin kurulduğu Hazar-Taberistan bölgesinden ayrılıp Yemen'e gelen Hâdi-İlelhak'ın 284'te (897) Sa'de'de kurduğu ikinci Zeydî Devleti'nin hâkimiyetindeki bölgeyi de içine alan Yemen toprakları Osmanlı dönemine kadar²⁷ zaman zaman çevredeki Fâtımî, Selçuklu, Eyyûbî ve Memlûkler devletlerinin valileri veya onlara bağlı hanedanlar tarafından çoğunlukla merkezi idareden yarı bağımsız şehir devletçikleri halinde idare edilmiştir. Bölgenin bu uzun dönem içinde varlığını muhafaza etmeyi başaran Zeydî karakteri itikat alanında Sünnîliği amel alanında da Hanefîliği esas alan Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin Yemen'e uzandığı dönemde Osmanlılara karşı yürütülen Zeydî isyanlarla daha da güçlenmiş olmalıdır. Kâsımî İmâmeti'nin kendi içinde pek çok siyasi mücadeleye²⁸ ve iç karışıklığa sahne olmasına rağmen kuruluşundan 1962 yılında Yemen'de cumhuriyet ilân edilinceye kadar müellifin yaşadığı zaman dilimini de kuşatan üç asırlık bir dönem boyunca²⁹ varlığını sürdürebilmiş olmasında bu karakterin ciddi etkisinin olduğunu kabul etmek gerekir. Bu etkinin gücü ise bölge için en büyük dış tehdit konumundaki Osmanlıların temsil ettiği Sünnî-Hanefî İslâm anlayışına karşı İmâmet'in varlık nedeni olan Zeydî yorumun sadece siyasi alanda değil akademik alanda da savunulabilmesine bağlıdır. Bu arka plandan bakıldığında müellifin esere net bir şekilde yansıyan Zeydî fıkıh mezhebini savunma

²⁰ Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethinden sonra adım adım Osmanlı Devleti idaresine geçen bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti, Osmanlı idaresini tanımak istemeyen ve onlara karşı mücadeleyi cihat olarak gören Zeydî imamlar öncülüğünde devam eden mücadeleler neticesinde 1635'de sona ermiştir. Osmanlı-Zeydî mücadelelerinin sebep ve sonuçları hakkında bk. Sadettin Baştürk, "Yemen'de Osmanlı-Zeydî Mücadelelerinin Sebep ve Sonuçları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2013), 14; Zeydî imamların bölgedeki Türklere karşı cihat olarak gördükleri mücadeleler için bk. Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*; Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 2006), 241, 265, 602-603, 792.

²¹ Kâsımî İmâmeti hakkında genel bilgi için bk. Ayşe Kara, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Yemen ve Kasimiler Dönemi* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

²² bk. Mustafa Öz, "Mansûr-Billâh, Kâsım b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/14.

²³ bk. Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*; 793.

²⁴ bk. Hûşî, "Mukaddimetü't-tahkîk", 11.

²⁵ Emir diye nitelenmesinin sebebi el-Mansûr Hüseyin b. el-Mütevekkil Kâsım b. el-Hüseyin (öl. 1161/1748) tarafından Hummir ve çevresinin yönetimi ile görevlendirilmiş olmasıdır. bk. Hûşî, "Mukaddimetü't-tahkîk", 9.

²⁶ Hapisshane kaldığı yıllar (1166/1752-1181/1767) Mehdi Abbâs'ın (öl. 1189/1775) imameti (1161-1189/1748-1775) sırasındadır. Hûşî, "Mukaddimetü't-tahkîk", 9.

²⁷ Yemen tarihi hakkında bk. Cengiz Tomar, "Yemen (II. Tarih: Osmanlılara Kadar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/401-406.

²⁸ bk. Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*; 263, 597; Kara, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Yemen ve Kasimiler Dönemi*, 48-62.

²⁹ Dönem hakkında bk. Kara, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Yemen ve Kasimiler Dönemi*; İdris Bostan, "Yemen (Osmanlılar Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/406-412.

çabasının hedeflerinden birinin bölgedeki Zeydî hâkimiyetini tehdit eden Sünnî-Hanefî düşüncede olduğu anlaşılmaktadır. Ancak eserin asıl hedefi Zeydî kültür içinde ortaya çıkan tartışmalara cevap vermek suretiyle Zeydiyye mezhebinin sahihliğini ispat etmektir. Müellifin şu açıklaması eserin tarihî-politik arka plandan bağımsız olarak bu amaçla yazıldığını göstermektedir:³⁰

“Beni bu eseri yazmaya sevk eden, kendini *fakîh* zanneden (*mütefeykîh*) cahil kimse-lerden işittiğim sözlerdir. Onlarla müzakere ettiğinde artık istikrar bulmuş ve gerek gelmiş geçmiş gerekse halen yaşamakta olan pek çok saygın kişinin (şüyûh) itinasına mazhar olmuş mezhebin tedrisi konusunda onların bilgisizce şöyle dediklerini görürsün: Mezheplere ayrışmanın kabul edilebilir tarafı nedir? Bunlardan sahih olanı hangisidir ve onun sahih olduğunun delili nedir? Mezhebin isnadı belli bir imama mı yoksa aralarında tefrika bulunan birçok imama mıdır? Ayrıca o imamlar bilinen-tanınan kimseler midir yoksa bilinmeyen kimseler midir? Birçok meselenin isnadı hususunda güvensizlik varken mezhebin ona nispet edilmesi nasıl sahih görülebiliyor? Bu şerefli mezhebin mesâilini müzakere sırasında mezhep âlimlerinin (meşâyihü'n-nażar) bazen kuvvetli bazen de zayıftır dedikleri konularda mezhebin görüşüyle nasıl amel edilebilecektir? (...)”

Anlaşılan şu ki Zeydî ekoller arasındaki ihtilaf problemi karşısında hicri dördüncü asırda *taşvîb* fikrinin kabulüyle³¹ sağlanmış olan rahatlatma yukarıda sözü edilen dış tehdidin Zeydî gelenek içinde öteden beri var olan sorunlara³² yeni bir boyut katmasıyla zayıflamış ve mezhebin savunulması ihtiyacı yeniden ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaca cevap olarak Zeydî mezhep birikimi Sünnî dünyada olduğu gibi hiyerarşik bir bünye şeklinde yeniden konumlandırılmak istenmiştir.

Bizzat müellif tarafından dikkat çekildiği üzere³³ Zeydî literatür arasında önem atfedilen birçok kaynaktan istifade edilerek hazırlanan eserin en önemli özelliği o zamana kadar mezhep doktrini üzerine yazılanların en kapsamlısı olmasıdır.³⁴ Dolayısıyla Abdullah b. Hamza (öl. 614/1217), Yahyâ b. Hamza (öl. 749/1348), Mansûr-Billâh (öl. 1029/1620) ve Yahyâ b. İbrâhim Ceħħâf (öl. 1102/1691) gibi önemli şahısların katkılarıyla³⁵ gelişen Zeydî mezhep doktrininin, genel olarak mezhebi ve onun vazgeçilmez unsuru olan taklidi hedef alan saldırıların çoğaldığı Muhammed b. Alî eş-Şevkânî (öl. 1250/1834) dönemi öncesinde geldiği olgun aşamayı görmek için bu eser çok önemli bir çalışmadır. Eserin ismi de mezhep bilgisi konusunda gelinen bu olgun aşamayı ifade edici niteliktedir.³⁶

1.2. Eserin Konu Sistematiği ve Muhtevası

İki cüz halinde telif edilen eserin birinci cüzü iki mukaddime ve dört ana bölümden oluşmaktadır. On yedi sayfalık ilk mukaddimenin genel temasının eserin bilimsel niteliğine dikkat çekmek olduğu söylenebilir.³⁷ İkinci mukaddimede ise³⁸ müellif eserin dayandığı şu temel düşüncüyü açıklamıştır: Ümmet-i Muhammed arasında var olacak olan mezhep ihtilafı

³⁰ Şehârî, *Bülûğ*, 23-24.

³¹ Aynı konuda birden çok görüşün her birinin aynı anda doğru olabileceği anlamına gelen taşvîb fikrinin dördüncü asırda Zeydîliğe intikali hususunda bk. Şehârî, *Bülûğ*, 305-306.

³² Haykel - Zysow, “What Makes a Mađhab a Mađhab”, 332-371.

³³ Şehârî, *Bülûğ*, 25-27; krş. 13-15.

³⁴ Haykel - Zysow, “What Makes a Mađhab a Mađhab”, 342.

³⁵ Mezhep doktrininin gelişiminde yukarıda adı geçen şahısların katkılarını görmek için bk. Haykel - Zysow, “What Makes a Mađhab a Mađhab”, 336-350.

³⁶ Ustalığa varış anlamına gelen *bülûğu'l-ereb* ve altın hazineleri anlamına gelen *künûzü'z-zeheb* ifadelerinin mezhebin tanınması/bilinmesi anlamına gelen *ma'rifeti'l-mezhep* ifadesine bağlanmış olmasıyla elde edilen mürekkep ismin bu manaya uygun olduğu söylenebilir. Müellifin bu mana ile eserin ismi arasında kurduğu ilişkinin net olarak görülebileceği bir pasaj için bk. Şehârî, *Bülûğ*, 38.

³⁷ Şehârî, *Bülûğ*, 24-43.

³⁸ Şehârî, *Bülûğ*, 41-43.

Allah'ın asla razı olmadığı bir şeydir. Bu nedenle hidayet üzere olan fırkanın tanınması gerekir. Bu fırka ise *'itret* veya daha genel tabirle Şîa fırkasıdır. Bu fırkanın mezhebi haktır. Bu mezhebe muhalif olan her mezhep ise hidayetten sapmıştır.

Bu düşünceyi kanıtlamak üzere kurgulanan eserin birinci cildinde ortaya konan düşünceyi biraz daha geniş bir şekilde şöylece ifade etmek mümkündür: *'İtretü'n-nebî'*ye (Hz. Peygamber'in ailesi ve soyu) bağlanmak vaciptir. Hz. Peygamber'in soyu Hz. Ali'nin Fatıma'dan olan iki oğlu ile devam etmiştir ki bu soy onun seçkin soyudur (*şafvetü'l-ître*). Bu seçkin soyun başka hiçbir soyda bulunmayan bazı meziyetleri vardır. Şöyle ki başka hiçbir zümreye bağlanmak vacip değilken bu soya bağlanmak vaciptir. Hz. Peygamber'den sonra imamet görevi kesintisiz bir şekilde bu soy ile devam etmiştir. Seçkin soy içinde dalâlet üzere olanlar da bulunabildiği için kesinlikle bilmek gerekir ki iktida edilmesi gerekenler yalnızca hidayet üzere olanlardır. Bu durum onların hem isim ve vasıf olarak bilinmesini hem de aralarındaki hiyerarşinin anlaşılmasını gerektirir. Dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da eserdeki *şafvetü'l-ître* veya *şafvetü's-şî'a* kelime bütünleriyle *Zeydiyye*'nin kast edilmiş olduğudur.³⁹ Eserin adında geçen *el-mezheb* ifadesinde olduğu gibi harf-i tarifli olarak kullanıldığında mezhep kelimesiyle mutlak manada kastedilen de Zeydiyye mezhebidir.

Eserin ikinci cüzü sekiz ana bölümden (bâb) oluşmaktadır. Mukaddimesindeki plana uygun bir şekilde tamamlanan ilk iki bölüm eserin ana metnine dâhil olup tamamıyla Zeydî fukahânın tabakaları ile ilgilidir. Tamamlayıcı bilgi ve ek açıklamalar içeren sonraki altı bölüm ise esere müellif tarafından sonradan ilave edilmiştir.⁴⁰ Bu sebeple fukahâ tasnifi açısından eseri daha iyi anlayabilmek için onun bu konuya ayrılan ilk iki bölümüne odaklanmak ve ihtiyaç oldukça da diğer bölümlerine bakmak gerekir.

Zeydî fakihlerin *selef-i şâlihîn* adı verilen öncü tabakalarını konu edinen birinci bölüm kendi içinde iki fasıla ayrılmıştır. Birinci fasılda selefin zaman zaman *sâbıkûn* diye söz edilen ilk tabakası ikinci fasılda ise *müteahhîrîn* diye söz edilen sonraki tabakası ele alınmıştır. Bu iki tabakanın konumuz açısından önemi *ehlü'l-icmâ* ve *ehlü'n-nüşûş* denilen imamların bu tabakalarda bulunuyor olmalarıdır. *Halef-i şâlihîn*⁴¹ adı verilen sonraki tabakaların anlatıldığı ikinci bölüm de üç fasıla ayrılmış; birinci fasılda *ehl-i taḥşîl* fukahânın içinde bulunduğu ilk tabaka, ikinci fasılda *ehl-i nazâr* fukahânın içinde bulunduğu sonraki tabakalar, üçüncü fasılda ise Ehl-i beyt imamlarının hepsinin veya bazılarının taklidinin caiz olup olmaması meselesi ele alınmıştır.

Eserin konu sistematığı ve muhtevasına dair yukarıdaki özet sunumda görüldüğü üzere eserin, Zeydî fukahânın tasnifini konu edinen çalışmamızla doğrudan ilgili kısmı ikinci cüzündeki bu bölümlerdir. Dolayısıyla eserin genel düşünce yapısını anlamak amacıyla incelenen diğer bölümlerine nazaran bu kısmın çalışmamızda daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmiştir.

2. Eserin Fakihleri Tasnif Yöntemi

Zeydî fukahâyı tasnif yöntemi açısından esere baktığımızda en başta söylenebilecek olan, Zeydî fukahânın mezhebe katkılarını önceleyen bir tasnifin esas alınmış olduğudur. Ancak bu tasnif biçimi ve kullanılan ıstılahlar kronolojiyle de eş zamanlı olarak ilerlediği için buna birleşik veya karma bir yöntem de dememiz mümkündür. Kronolojik olarak ilerlenip

³⁹ Şehâri, *Bülûğ*, 71-73.

⁴⁰ Müellifin, eserinin ana metnini bu cüzdeki ilk iki bölümü yazdıktan sonra tamamlayıp ondan sonraki bâbları ona ilave etmiş olduğuna değinen açıklaması için bk. Şehâri, *Bülûğ*, 448; Bu kısımdaki altı baptan ilk dördü genel olarak kelâm ve mezhepler tarihi alanını ilgilendirmektedir. Fıkıhla ilgili sayılabilecek son iki bapta ise Zeydiler için muteber olan bazı kitaplar tanıtılmış ve ilmi bunlardan ve Ehl-i beyt imamlarından almanın önemi konu edilmiştir. bk. Şehâri, *Bülûğ*, 449-527; 528-547.

⁴¹ Halef kavramı hakkında bk. Yaran, "Halef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/233.

yeni bir zaman aralığına geçilince mezhebe katkıları bakımından da yeni bir fukahâ tabakasına geçilmektedir. Dolayısıyla bunu ifade etmek için de *ehlü'n-nüşûş, muhaşşilûn, muqarrirûn, müzâkirûn* gibi yeni bir ıstılah kullanılmaktadır. Bu amaçla kullanılan ıstılahlar çalışmamızın bir sonraki ana başlığında hususi olarak incelenecek olduğundan burada eserin fukahâyı tasnif yöntemini ortaya koymakla yetinilecektir.

Zeydî fakihlerin ilk tabakası 3/10. asrın başlarına kadar uzanan selef tabakasıdır. Bu tabaka *sâbıkûn* ve *müteaḥḥirûn* olmak üzere iki kısma ayrılır. Hz. Ali (öl. 40/661) ile iki oğlu Hz. Hasan (öl. 49/669) ve Hz. Hüseyin (öl. 61/680) ile başlayan birinci kısmı on iki imamın evladı ile sona ermektedir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in seçkin soyu Hz. Hasan'ın biri Zeyd diğeri Hasan adlı iki oğlu ile Hz. Hüseyin'in Kerbelâ vak'asında hayatta kalabilen tek oğlu Alî b. Hüseyin'den (öl. 94/712) devam etmiştir. Bu üçünün soyunu Hz. Ya'kûb'un evladının sayısı gibi on iki erkek evlat devam ettirmiştir. Bunların altısı Hz. Hasan'ın altısı da Hz. Hüseyin'in soyundan olup her birinden *altı batın* diye söz edilir. Seçkin Ehl-i beyt soyunun on iki boyunun başındaki bu zatlardan söz edilirken de bazen bunların Hz. Ali'nin torunları olmaları itibarıyla *on iki torun* bazen de gerek Hz. Hasan gerekse Hz. Hüseyin neslinden olsun sonraki bütün Zeydîler için imam kabul edilmiş olmaları cihetiyle *on iki imam* ifadesi kullanılır. Zeydîlerin kendilerini nispet ettikleri Zeyd b. Ali (öl. 122/740) de on iki imamdan biridir. *Zeydî* isimlendirmesi bu eserde açıkça görüldüğü üzere Zeyd b. Ali'nin siyasi tutumunu ve zalimlere karşı başlattığı cihat hareketini devam ettirmeleri sebebiyle onlara verilen ve bununla anılmalarını kendilerince haklı kılan bir isimlendirmedir.⁴² Selef tabakasını anlatırken on iki imam tabiriyle işaret edilen de aslında budur. Zira siyaset dışındaki usûl ve fûrû-i fıkha ilişkin görüşlerinde Zeydiyye mezhebine kaynaklık etmesi bakımından Zeyd b. Ali on iki imamdan sadece biridir.

Selef-i şâlihîn tabakasının ikinci kısmına on iki imamın evladı da dâhil edilmiştir. Bu evlat arasında Yahyâ b. Zeyd (öl. 125/743), İsâ b. Zeyd, Hüseyin b. Zeyd, Muhammed b. Abdullah (öl. 145/762) ile kardeşi İbrahim (öl. 145/763), Yahyâ b. Abdullah, Hüseyin b. Ali el-Fahî ve Muhammed b. İbrâhim b. Abdullah ile Şiilerde önemli bir yeri bulunan Ca'fer es-Sâdik (öl. 148/765) ve Mûsa el-Kâzım (öl. 183/799) gibi her birinden imam diye söz edilen isimler dikkat çekmektedir. On iki imamın evladı dâhil seçkin Ehl-i beyt soyundan sâbıkûna mensup olanların hepsi Şehârî'ye göre hem kendi zamanlarında yaşayanlar hem de sonrakilere tarafından kim oldukları, nerede yaşadıkları, sözleri, fiilleri, ömürleri ve kabirlerinin yerleri bilinebilen kimselerdir.⁴³

Selef-i şâlihîn tabakasının ikinci kısmı el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî (öl. 246/860)⁴⁴ ile başlamaktadır. Bu kısımdaki fakihler birinci kısımdakiler gibi kendi dönemlerinde yaşayanlar tarafından bütün yönleriyle bilinebilen kimselerdir. Ancak bunların sonraki dönemlerde yaşayanlar tarafından aynı ölçüde bilinmesi mümkün olmamıştır. Çünkü bazıları Yemen ile Cîl bölgesi dağlarında, Deylem, Hicaz ve diğer bölgelerde saklandıkları için onların isimleri nakiplerin defterlerinde yer almamıştır. Bununla birlikte hem meşhur oldukları hem de isimleri Ehl-i beyt imamlarının özel şecerelerinde muhafaza edilmiş olduğu için onların kim olduklarını bilmemiz mümkündür. Diğer bazıları ise Zeydîlerin imam-melik olma imkânına kavuştukları zamanlarda güvenlik içinde değişik coğrafyalara dağılmış olduklarından onların hepsini ismen dahi olsa bilme imkânımız kalmamıştır.⁴⁵

Ali er-Rızâ (öl. 203/819), Muhammed et-Takî (öl. 220/835), Hasen el-Askerî (öl. 260/874), Yahyâ b. Abdullah, Ahmed b. İsâ (öl. 247/861) ve Kûfe'de 'itret arasında fıkhıdaki şöhreti bakımından Ebû Hanîfe'nin Hanefî fakihler içindeki durumuna benzetilen⁴⁶ Hasan b.

⁴² Şehârî, *Bülûğ*, 349.

⁴³ Şehârî, *Bülûğ*, 246.

⁴⁴ Biyografisi için bk. Muhammed Aruçi, "Ressî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/587-588; Vecîh, *A'lâm*, 759-765.

⁴⁵ Şehârî, *Bülûğ*, 267.

⁴⁶ Şehârî, *Bülûğ*, 530.

Yahyâ b. Hüseyin b. Zeyd (öl. 260/873) gibi Şîa'nın hem İsnâaşeriyye ekolünün hem de Zeydiyye ekolünün hürmet ettiği isimleri barındıran altmış kişiyi aşkın liste içerisinde⁴⁷ şüphesiz en önemli olanları özel olarak belirtildiği üzere *ehlü'n-nüşûş*⁴⁸ veya *eimmetü'n-nüşûş*⁴⁹ diye anılan altı imamdır. Listenin başında uzun ömrü sebebiyle sâbikûn'dan birçok kuşağa yetişmiş olan Ressî yer alır. Eimmetü'n-nüşûş'ün ilki Ressî sâbikûnun üzerinde icmâ ettikleri ilkelere ve 'itretin bütün bilgisinin birçok kanaldan kendisine ulaştığı bir noktada bulunur.⁵⁰ Onun oğlu Muhammed, diğer oğlu Hüseyin'den torunu Hâdî-İlelhak, Hâdî'nin iki oğlu Muhammed el-Murtazâ (öl. 316/928-929) ve Ahmed en-Nâsır (öl. 315/927-928) olmak üzere aynı aileden olan bu beş imam⁵¹ bunların aksine Hz. Hüseyin soyundan gelen el-Hasen b. Alî el-Utrûş'la (öl. 304/917)⁵² birlikte altı imam⁵³ diye anılır.

Selef tabakasının iki kısma ayrılmasında olduğu gibi halef tabakası da *ehl-i taḥşîl* ve *ehl-i nazar* olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Muḥaşşilûn veya eimmetü't-taḥşîl diye de söz edilen birinci kısmın alt kategorisi yoktur. İkinci kısım ise *ehl-i taḥrîr* ve *müzâkirûn* olmak üzere iki alt kısma ayrılmıştır.

Muḥaşşilûn tabakası ehlü'n-nüşûşun son tabakasına yetişenlerle başlayıp öne çıkan üç önemli imamdan⁵⁴ biri olan el-Mansûr-Billâh Abdullah b. Hamza (öl. 614/1217)⁵⁵ ile son bulur. Muḥaşşilûnun diğer önemli iki imamı ise el-Müeyyed-Billâh Ahmed b. el-Hüseyin (öl. 411/1020)⁵⁶ ile kardeşi en-Nâtık-Bilhak Yahyâ b. el-Hüseyin'dir (öl. 424/1032).⁵⁷ 'İtret arasında ciddi boyutlarda ilk mezhep ihtilafı bu tabakada ortaya çıkmıştır. Cîl ve Deylem bölgesindeki Kâsımîler ile Nâsırîler arasında çıkan bu ihtilaf Zeydîlerin Sünnî dünyadan iktibas edip benimsedikleri tasvîb fikriyle halledilmiş gibidir. Ancak başka tâfelerin de ortaya çıktığı bu dönemde 'itretin birlik ve bütünlüğünün parçalanması endişesi daha sonraki dönemlerde muḥaşşilûn diye isimlendirilecek olan imamların ortaya çıkıp fûrû-i fikh alanında sistematik bir yapı kurma çalışmasına yönelmelerine sebep olmuştur.⁵⁸

Şehârî muḥaşşilûndan sonraki tabakaları ehl-i nazar adıyla ortak bir kavram altında tasnif etmiştir. Buna bağlı olarak da muḥaşşilûnun son tabakasına yetişenlerden başlayıp kendi yaşadığı asrı da içine alan uzun bir ulema listesi vermiştir. İçlerinde dinî, siyasi kişilikleri ve toplumdaki mevkileri itibarıyla imâm, emîr, eşrâf gibi ek sıfatlara sahip şahıslar da bulunmakla birlikte bu tabakaya mensup zatlara nitelemek için kullanılan ortak terim âlim terimidir. Muhtemeldir ki bu terimin anlamının kapsamı gereğince ehl-i nazarın tasnifinde farklı bir yola girilmiştir. Şöyle ki 'itret dışında gelişen fikhî birikim önceki tabakaların anlatımında ayırıcı bir unsur olarak dikkate alınmamış ve ehl-i-nüşûş veya ehl-i-taḥşîl denilince yalnızca bu soya mensup olanlar kast edilmişken ehl-i nazarı tasnifte o da dikkate alınmıştır. Buna göre ehl-i nazar en başta sadece Zeydî mezhebinin mesâilini inceleyenler ve bununla birlikte

⁴⁷ Şehârî, *Bülûğ*, 267-274.

⁴⁸ Şehârî, *Bülûğ*, 409.

⁴⁹ Şehârî, *Bülûğ*, 267, 320, 338, 339, 340, 411.

⁵⁰ Şehârî, *Bülûğ*, 274-275, 333.

⁵¹ Şehârî, *Bülûğ*, 341, 343, 344, 410.

⁵² Biyografisi için bk. İsa Doğan, "Hasan el-Utrûş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/356-358; Vecîh, *A'lâm*, 331-334.

⁵³ Şehârî, *Bülûğ*, 325, 326, 340.

⁵⁴ Şehârî, *Bülûğ*, 321.

⁵⁵ Biyografisi için bk. Abdulkemim Özaydın, "Mansûr-Billâh, Abdullah b. Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003); Vecîh, *A'lâm*, 577-586.

⁵⁶ Biyografisi için bk. Mustafa Öz, "Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/481; Hamîdüşşehîd b. Ahmed b. Muhammed el-Maḥallî, *el-Ḥadâ'ikü'l-verdiyye fi-menâkibi eimmeti'z-zeydiyye* (San'a: Mektebetü Merkezi Bedr, 2002), 2/122-164; Vecîh, *A'lâm*, 100-103.

⁵⁷ Biyografisi için bk. İlyas Üzüm, "Nâtık-Bilhak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/439-440; Maḥallî, *Ḥadâ'ikü'l-verdiyye*, 2/165-169; Vecîh, *A'lâm*, 1121-1123.

⁵⁸ Şehârî, *Bülûğ*, 305-307.

başka mezheplerin mesailini de inceleyenler olmak üzere iki ana kısma ayrılmıştır.⁵⁹ Daha sonra birinci kısım kendi içinde ehl-i takrîr ve müzâkirûn olmak üzere ikiye ayrılmış ve sırasıyla her birinin mahiyetinin açıklanmasına çalışılmıştır. Ancak yine bir farklılık olmak üzere ehl-i nazar ulema kendi içinde muqarrirûn ve müzâkirûn diye ayrıştırılmayıp tek bir liste içinde zikredilmiş, bu arada yeri geldikçe fikhî faaliyetleri ve eserleri bakımından temayüz eden âlimlere dikkat çekilmiştir.⁶⁰ Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza (öl. 749/1348),⁶¹ Ebû Abdullah İbnü'l-Vezîr (öl. 840/1436),⁶² Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (öl. 840/1437),⁶³ Şârimuddîn el-Vezîr (öl. 914/1508)⁶⁴ bu liste içinde göze çarpan âlimlerdendir. Müellifin yaşadığı dönem tanıtılırken isimleri anılan başta Kâsımî İmame'ti'nin kurucusu Mansûr-Billâh (öl. 1029/1620) olmak üzere müellife gelinceye kadar babası Abdullah dâhil ailenin geçmişindeki pek çok isim de bu listede zikredilenler arasında bulunmaktadır.⁶⁵

Zeydî fukahânın tasnif yöntemi konusunda dikkat çekilmesi gereken diğer önemli bir husus da müellifin ikinci defa hatırlatma ihtiyacı duyduğu üzere Ehl-i beyt'in pâk seçkin soyunun tabakalara taksiminin takribî ve istilâhî bir taksim olup bunun kesin bir ayırım olarak anlaşılmasını gerektiriyor.⁶⁶ Zira Ressî gibi uzun ömürlü bazı zatların akranları önceki tabakada sayılmışken kendileri sonraki tabakaya dâhil olabilmektedirler. Ayrıca bazı zatların mezhebe katkı düzeyleri konusunda da farklı değerlendirmelerin olması mümkündür.

3. Zeydî Fukahânın Tasnifinde Kullanılan İstilahlar

Buraya kadar Şehârî'nin Zeydî fukahâyı tasnif yöntemini anlatırken başvurulan istilahlar isim olarak verilmiş oldu. Bu başlık altında ise bunların muhtevaları açıklanacaktır. Bunu yaparken belli bir eseri esas aldığımızdan değerlendirmeyi sonuç bölümüne bırakarak müellifin çizdiği çerçeveye olabildiğince sadık kalmayı, başka bir deyişle, onu anlamaya çalışmayı öncelleyeceğiz. İsimlendirmede birlik sağlamak için tamamen kronolojik bir tertibi esas alan selef-halef ikilisi dışındakileri ifade için ilgili istilahların mastar siygalarını ehil kelimesi ile izafet halinde kullanacağız.

3.1. Selef-i Şâlihîn-Ĥalef-i Şâlihîn

Selef kavramının;⁶⁷ Hz. Peygamber'in meşhur hadisine binaen sahabe, tâbiûn ve hicrî üçüncü asrın ilk çeyreğine kadar uzanan tebe-i tâbiîn asırlarında yaşayan Müslümanları ifade için yaygın olarak kullanıldığı bilinen bir husustur. Hanefî mezhebinde farklı değerlendirmeler olmakla birlikte Ebû Hanîfe ve öğrencilerine selef, ondan sonrakilere de halef denildiğine bakılırsa⁶⁸ belli bir mezhep literatürü açısından dahi belli ölçüde izafilik taşıdığı anlaşılan bu kavramların başka bir mezhepte daha farklı bir manaya işaret edebileceğini öngörmek gerekir. Bu iki kavramın Şehârî tarafından Zeydiyye mezhebinin bütün tarihini ikiye ayıran bir

⁵⁹ Şehârî, *Bülûğ*, 409.

⁶⁰ Şehârî, *Bülûğ*, 354-426.

⁶¹ Biyografisi için bk. Mustafa Öz, "Müeyyed-Billâh, Yahyâ b. Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/483-484; Vecîh, *A'lâm*, 1124-1131.

⁶² Biyografisi için bk. M. Sait Özervarlı, "İbnü'l-Vezîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/240-242; Vecîh, *A'lâm*, 825; Muhammet Raşit Batur, *Zeydilik ve Selefilik Arasında İbnü'l-Vezîr* (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

⁶³ Biyografisi için bk. Mustafa Öz, "İbnü'l-Murtazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/141-143; Vecîh, *A'lâm*, 206.

⁶⁴ Biyografisi için bk. Vecîh, *A'lâm*, 69-71.

⁶⁵ Şehârî, *Bülûğ*, 371-372.

⁶⁶ Şehârî, *Bülûğ*, 243, 261.

⁶⁷ Fukahâ tabakatı bağlamında selef-halef kavramlarını ele alan müstakil bir araştırmaya rastlayamadık. Bu kavrama genellikle Selefilik konulu araştırmalarda dolaylı olarak değinildiği görülmektedir. bk. Vecihi Sönmez, "Selef Düşüncesinin Tarihi Arka Planı ve Selefilik", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 9-10 (2010), 172-175; Batur, *İbnü'l-Vezîr*, 23.

⁶⁸ Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/9; Önder, "Hanefî Mezhebinde Fukahânın Bilgi Yönünden Tasnifi", 1/619.

muhtevada kullanılmış olduğu yukarıdaki sunumdan fark edilmiş olmalıdır. Dine ve dünyaya yönelik faydalı işleri yapan kimseler anlamına gelen *şâlihîn* sıfatı ile kullanılan her iki kavramdan ilkiyle başka çağrışımları da bulunmakla birlikte mezhep tarihi açısından kastedilen, ilk dönemde yaşayan ve aralarında mezhebin furû'unun dayandığı usûl konularına dair herhangi bir ihtilafın bulunmadığı Ehl-i beyt fakihleridir. İkinciyle kast edilen ise mezhep ihtilafı olmakla birlikte selefin ortaya koyduğu örneklige göre fikhî meselelere çözüm üretip uyulması vacip olan tek mezhebi gösterebilen ve her dönemde daima var olagelen Zeydî fukahâdır.

Selefin sâbiqûn kısmındaki imamlar dinlerinin itikat ve amel alanındaki temel ilkelelerini yukarıda isimleri geçen üç babadan, onlar da babaları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin aracılığıyla hepsinin atası Hz. Ali'den almışlardır. Hz. Ali Hz. Peygamber'den öğrenmiş, Hz. Peygamber ise Cibrîl (a.s.) vâsıtasıyla Allah'tan (c.c.) almıştır.⁶⁹ Bu kısımdaki on iki imamın neslinden gelip onlara ilhak edilenler babadan oğula rivayet tarikiyle müellifin asrına kadar ulaşmış ve ondan sonrakilere de ulaşacak olan üç asılda (*el-uşûlü's-selâse*)⁷⁰ tamamen babalarının görüşü üzeredirler. Onlar göğün yıldızları gibi hidayet yıldızlarıdır. Onlar ve sonraki seçkin Şif topluluğu üç asılda icmâ ettikleri gibi Zeyd b. Ali'nin imametinin sıhhatinde ve cihat kapısını açması bakımından onun bütün Zeydî imamların imamı olduğunda da icmâ etmişlerdir.⁷¹

Halâf-i şâlihîn döneminin ehl-i taşşil ve diğerleri gibi Zeydî fukahâyı daha teknik düzeyde tasnif eden kavramlarla temsil edilmesinde olduğu gibi selefin müteahhîrûn kısmı da bir sonraki başlıkta incelenecek olan ehlü'n-nüşûs ile temsil edildiği için burada sâbiqûn kısmına ilişkin önemli bir hususa dikkat çekmek yeterli olacaktır.

Daha önce de değinildiği üzere bu eserde Şehârî'nin asıl hedefi Zeydiyye mezhebinin sahihliğini ispat etmektir. Selefin sâbiqûn ve müteahhîrûn diye ayrılmasında da bu hedef dikkate alınmıştır. Sâbiqûn kısmındaki imamların isimleri, ilmi kişilikleri, hayatları ve birbirleriyle irtibatlarına dair bilgi imkânının ayırım kriteri yapılmasıyla vurgulanmak istenen şudur: Zeydî mezhebinin dayandığı temel ilkelerin kesin bilgi kaynağı olan icmâ ile sabit olmasında icmâ ehliyeti bakımından bu tabakada hiçbir problem yoktur; bu kısımdaki imamlar bütünüyle icmâ ehlidir.⁷²

3.2. Ehlü'n-Nüşûs

Ehlü'n-nüşûs tabirinin yukarıda isimleri zikredilen altı imam için kullanıldığı daha önce söylenmişti. Onları bu şekilde isimlendirenler halâf-i şâlihîn'in ikinci tabakasındaki âlimlerdir.⁷³ Kanaatimizce bu isimlendirme ile amaçladıkları şey ise bir sonraki başlıkta incelenecek olan ehl-i taşşil fukahânın kendilerine intikal eden Zeydî fikhî birikiminden doktriner bir fikhî ekol meydana getirilmesine elverişli olanlarını diğerlerinden ayırabilmektir.

Zeydî mezhebine uygun olanla olmayanın tayininde fikhî görüşleri ölçü alınacak olanlar anlamında *ehl-i nüşûs*⁷⁴ fakihler belirlenip diğerleri 'itrete mensup olmamak, usulde ve furûda Zeydî geleneğe aykırı olmak gibi gerekçelerle dışarıda bırakılınca Zeydî mezhebini inşa yolunda çok önemli bir adım atılmış olacaktır. Bu adımın önemini ve ehl-i nüşûs'un bu imamlardan oluşmasının nedeninin fark edilebilmesi için bunların yaşadığı döneme dikkat

⁶⁹ Şehârî, *Bülûğ*, 250.

⁷⁰ Selef-i şâlihîn müctehitlerinin üzerinde icmâ etmiş oldukları üç asıl icmalen şunlardır: 1. Usûlü'd-dîn ki bunlar otuz meseledir. 2. Usûlü'l-ahkâm ki bunlar da Kitap, sünnet, icmâ, kıyâs, ictihâd, istishâb, Hz. Peygamber'in bi'setten önceki taabbüdü, şer'u men kablenâ, istihsân gibi hüküm kaynaklarıdır. 3. Usûlü'l-fikh ki Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den öğrenip çocuklarına öğretmiş olduğu fikh ve fikhî usulü kaideleridir. bk. Şehârî, *Bülûğ*, 251, 256, 257, 273, 274, 275, 278, 279, 280, 285, 286, 287.

⁷¹ Şehârî, *Bülûğ*, 256-265.

⁷² Bu anlamda bazı ifadeler için bk. Şehârî, *Bülûğ*, 273-407.

⁷³ Şehârî, *Bülûğ*, 267.

⁷⁴ *Nüşûs* kelimesinin genel olarak mezhep imamlarının görüşleri olarak ifade edilebilecek anlamı ve bununla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yakûb b. Abdülvehhâb el-Bâhüseyin. *et-Taḥrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1994), 209 vd.

etmek gerekir. Başta Hz. Ali, Ca'fer es-Sâdık ve Zeyd b. Ali olmak üzere selef tabakasının önde gelen zatlarına isnat edilmiş farklı görüşleri ihtiva eden Sünnî ve Şîî hadis ve fıkıh müdevvenatının ulema arasında henüz mütedavil olmadığı bir zamanda yaşamış olan Ressî (169-246/785-860); mensup olduğu aile, içinde yetiştiği ilmi muhit, ilmi faaliyetlerle ve siyasi mücadelelerle geçen uzun ömrüne bakıldığında ehl-i nüşûsun ilki olmaya belki de en layık isimdir. Selefin birkaç hoca neslini birden görmüş bu zâtın sözleri Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'û*⁷⁵ ve Ahmed b. İsa'nın *el-Emâllî*⁷⁶ gibi kitapların intişar ettiği sonraki dönemlerde mezhebin görüşünü belirlemenin güvencesi olarak görülmüş olmalıdır.⁷⁷ Ressî'nin oğullarından Muhammed, babasıyla Zeydî hareketi devlete dönüştürmeyi başaran Hâdî-İlêhak arasında köprü olması bakımından bu listeye dâhil edilmiş gibidir.⁷⁸ Hâdî'nin listedeki mevcudiyeti zaten tartışmaya açık değildir. Zira o, Zeydiyye fıkhnın kendisine isnad edildiği kişidir.⁷⁹ İki oğlu Muhammed el-Murtazâ ve Ahmed en-Nâsır ise hem ilmi ve siyasi kişilikleri hem de çocukları aracılığıyla sonraki fukahâ tabakatı olan ehl-i taşşîle bağlanmayı mümkün kılan konumları sebebiyle listede yer verilmeyi hak eden kişilerdir. Hasan el-Utrûs; Şîa'nın devam eden bütün kollarının başındaki Alî b. Hüseyin'e ulaşan şerefli soyu, Tâberistan bölgesindeki Zeydî Devleti'nin hükümdarlığına kadar uzanan davetçi ve siyâsi kişiliği, üstün ahlakı, eserleri ve takipçileri ile fûrû alanında bazı farklı görüşlere⁸⁰ sahip olmasına rağmen ortak bir Zeydî kimliğin inşası bakımından *ehlü'n-nüşûşî'l-hamse*⁸¹ diye nitelendirilen diğer beş imam arasına altıncı isim olarak dâhil edilmesi gerekli görülen önemli bir kişidir.

3.3. Ehlü't-Taşşîl

Zeydî fûrû-i fıkıh birikimini mezhep haline getirme faaliyeti olarak tanımlanabilecek olan *taşşîl* tabiri müteahhîrûn dönem Zeydî literatüründe bu manada terimleşmiş bir tabirdir.⁸² Mezhebin taşşîli faaliyetini yürüten müctehid fukahâ tabakası da ehlü't-taşşîl veya muhaşşîlün diye isimlendirilmiştir.⁸³ Zeydî fıkıh mezhebinin teşekkülünde en önemli paya sahip olanlar bu tabaka fakîhleridir. Zira ilk dönemi itibariyle bir *imamlar fıkhi* (*mezâhibü'l-eimme*) halinde olan Zeydî fıkhnı tek bir mezhep haline getiren ve onu *Kitâbu'l-Ezhâr*⁸⁴ gibi fıkıh metinleri ile temsil olunan klasik biçimine kavuşturan, ehl-i taşşîlin söz konusu fıkıh faaliyetidir.

Bu faaliyeti saikleriyle birlikte mezhep âlimleri nazarından ana hatlarıyla şöyle tasvir etmemiz mümkündür:⁸⁵ Ehl-i taşşîl fakîhler 'itret mensuplarının ehl-i taklit olanları arasında dördüncü asırda fûrûda ihtilaf meydana geldiğini görünce bunların taklit ettikleri altı imamın mezheplerinden birleştirilmesi mümkün olanları birleştirip tek bir mezhep yapmak gerektiğine inanmışlardır. Çünkü ne her meselede bu imamlardan sadece belli birine iltizam vacip

⁷⁵ Griffini tarafından yapılan ilk neşrinden (Milano, 1919) sonra eser pek çok defa basılmıştır. Son baskısı için bk. Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'û'l-hadîsiyyi ve'l-fikhî* (San'a: Mektebetü'l-İmam Zeyd b. Ali, 2002).

⁷⁶ Üç cilt halinde şerhiyle birlikte neşredilmiş olan eser üzerine yapılmış bir doktora tezi bulunmaktadır. bk. Ali b. İsmâ'îl b. Abdullah el-Müeyyed es-San'anî, *Kitâbu Ra'bi's-sad' Emâllî'l-İmâm Ahmed b. İsa b. Zeyd* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1990); Mustafa Tanrıverdi, *Zeydî Muhaddis Ahmed b. İsa'nın Emâllî Adli Eserinin Kaynakları ve Tasnif Metodu* (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

⁷⁷ Ressî'den söz edilen bazı önemli pasajlar için bk. Şehârî, *Bülûg*, 262-265, 272, 309, 324, 327-334, 338.

⁷⁸ Eserde bu zata yapılan bazı atıflar için bk. Şehârî, *Bülûg*, 272, 327, 340.

⁷⁹ Hâdî'ye yapılan bazı atıflar için bk. Şehârî, *Bülûg*, 272, 324, 327, 334-336, 378.

⁸⁰ Şehârî, *Bülûg*, 328, 336.

⁸¹ Bu tabirin geçtiği yerler için bk. Şehârî, *Bülûg*, 341, 343, 344, 410.

⁸² İstilahın *taşşîlü'l-mezhep fi fûrû i'l-fikh* ve *taşşîlü mezhebi'l-itre* gibi çeşitli terkipler içinde aynı anlamdaki bazı kullanımları için bk. Şehârî, *Bülûg*, 306, 307, 320, 346.

⁸³ Bu ifadenin bazı kullanımlarını görmek için bk. Şehârî, *Bülûg*, 409, 410, 445.

⁸⁴ Müteahhîrûn dönemi itibariyle Zeydî fıkhnı temsil bakımından oldukça önemli olan bu eserin matbu bir nüshası için bk. el-Mehdî-Lidînilâh Ahmed b. Yahyâ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbu'l-Ezhâr* (San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1993).

⁸⁵ Bu tasvirimize kaynaklık eden yoğun pasajlar için bk. Şehârî, *Bülûg*, 320-325, 335, 338-347.

ne de bunların hepsini toptan terk câizdir. Vâcip olan şey Ehl-i beyt'e temessüktür. Bu imamların mezheplerinin birleştirilip tek mezhep yapılması halinde bu onlardan her birinin mezhebi olacaktır. Böylece de sâbîkûn asrından bu yana yaşamış olanlar ve daha sonra yaşayacak olanlardan ehl-i ictihâd olmayan herkesin de tek bir mezhebi olabilecektir.⁸⁶

Bu amaçla öncelikle daha önce sözü edilen ehl-i nüşûs imamların her birinin fûrû alanındaki görüşlerini tek tek incelediler. Bu inceleme neticesinde⁸⁷ Hasan el-Utrûş dışındaki beş imam arasında fûrûda kayda değer bir ihtilaf bulunmadığını, Hasan el-Utrûş'un ise bazı farklı görüşleri bulunduğunu gördüklerinden mezhebin usulünü belirlemede bu beş imamı esas aldılar. Hasan el-Utrûş'un kavillerini, fetvâlarını ve fıkha dair ona ait olan her şeyi diğerlerinininkinden ayırıp onlar üzerine detaylı bir çalışma yaptılar. Onların fıkhnın her konusuyla ilgili sözlerini (nüşûş) tefsir, mutlak olanlarını takyîd, âm olanlarını tahşîs, müşkil olanlarını te'vîl etme ve illetlerini açıklama faaliyeti neticesinde⁸⁸ beş imamın fikhî görüşlerinin dayandığı kaideleri belirleyip bunları *her birinin mezhebinin usulü* yaptılar (*ce'âlûhâ uşûlen li-mezhebi külli vâhidin minhüm*).⁸⁹ Daha sonra fikhî bir meseleye ilişkin asıllara dayanan her görüşü, ister bu imamların hepsi tarafından isterse sadece biri tarafından ifade edilmiş olsun, her birinin görüşü (*mezheben li-küllî vâhidin minhüm*) saydılar.⁹⁰

Bundan sonra ehl-i taşşîl fukahâ ikinci bir incelemeyi⁹¹ Hasan el-Utrûş'un ekvâli ve fetvâları üzerinde yaparak bunlardan önceki incelemede elde etmiş oldukları mezhep usulüne uygun olanları mezhep görüşleri arasına katıp Hasan el-Utrûş'un mezhep usulüne aykırı görüşlerini ise onun şahsî mezhebi saydılar. Ehl-i taşşîlin Hasan el-Utrûş'a karşı farklı bir tutum içinde olmalarının nedeni şuydu: Esasında onun ilmi de hocaları vasıtasıyla diğer dört imamın gibi Ressî'ye dayanıyordu. Buna binaen aslında onun mezhep usulüne uygun fikhî görüşlerinin de mezhep görüşü sayılması gerekirken Ressî'ye muhalefetinin fazla oluşu nedeniyle mezhep usulünün belirlenmesinde onun görüşlerini dikkate almadılar.⁹²

Mezhebin usulü yukarıda anlatılan yöntemle tespit edildikten sonra Zeydî mezhebi denilince artık bu usule uygun görüşler topluluğu anlaşılır oldu. Bundan sonra muhaşşilûn fakihleri herhangi bir fikhî meselenin cevabını altı imamın nasları arasında bulamadıklarında veya buldukları cevabın mezhep usulüne aykırı olduğunu gördüklerinde bunlar el-Hâdî-İlel-hak'a ait olsa bile onu bırakıp mezhebe uygun görüşü bulmak amacıyla Zeyd b. Ali gibi müctehid selef âlimlerinin sözlerine yöneldiler. Bunlardan hangisi mezhep usulüne uygunsa onu o meseledeki mezhep görüşü yaptılar. Nihayet selef âlimlerinin ekvâli arasında da aradıklarını bulamadıklarında doğrudan hüküm kaynaklarına (deliller) yönelip beş imamın usulüne göre elde ettikleri görüşü mezhep görüşü yaptılar.⁹³

Yukarıdaki anlatımdan anlaşılacağı üzere taşşîl faaliyetinin amacı müctehid olmayan Zeydîlere hatta bütün Müslümanlara usulde olduğu gibi fûrû alanında da ihtilafa düşmeden gönül rahatlığıyla tabi olabilecekleri yegâne mezhebin, Zeydiyye mezhebinin gösterilmesidir. Şehârî'ye göre bu tabakanın isimleri zikredilen şahısları bu işi yapmaya en ehil kişilerdir. Ömürlerinin çoğu dördüncü asırda geçmiş olan Müeyyed-Billâh ve kardeşi Nâtık-Bilhak, hem ehl-i nüşûs imamların bir neslinin çocukları aracılığıyla onların fikhını ve selefin rivayetlerini öğrenmişler hem de içinde yaşadıkları Taberistân bölgesini de içine alan Irak fıkhnın havzasının

⁸⁶ Şehârî, *Bülûğ*, 339-340.

⁸⁷ Bu tasvirimize kaynaklık eden yoğun pasajlar için bk. Şehârî, *Bülûğ*, 320-325, 335, 338-347.

⁸⁸ Şehârî, *Bülûğ*, 341.

⁸⁹ Bu durum, fıkhıdaki tahrîcin bir türü olan *tahrîcû'l-usûl mi'ne'l-fürû'* faaliyetini andırmaktadır. Söz konusu tabir için bk. Bâhüseyn, *et-Tahrîc*, 17-46.

⁹⁰ Burada müctehidin bir meseledeki görüşünün ne olduğunun nasıl anlaşılacağı önem arz eder ki Şehârî buna ilişkin de bir açıklama yapmaktadır. bk. Şehârî, *Bülûğ*, 341-342.

⁹¹ Şehârî, *Bülûğ*, 343.

⁹² Şehârî, *Bülûğ*, 343-347.

⁹³ Şehârî, *Bülûğ*, 345.

1500 | Eren Gündüz, Zeydî Fukahânın Tasnifi: *Bülûğu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb...*

en güçlü mezhebi olan Hanefîliğe tam anlamıyla vâkîf olmuşlardır.⁹⁴ Sonraki dönemlerde sadece Yemen'de varlığını sürdürebilecek olan Zeydî fıkıh mezhebinin teşekkülünde mezhep tarihi açısından son derece önemli olan bu ilim havzasına referans yapılmasının özel bir gayesi bulunmalıdır. Bu tabakanın son temsilcisi Abdullah b. Hamza da ki eş-Şâfi adlı eseriyle Şehârî'nin düşünce yapısını diğer kaynaklarından daha çok etkilemiş gözükmektedir, önceki iki fakîh gibi şerefli 'itret soyuna mensup Zeydî imamlardandır. Bunlar öylesine üstün özelliklere sahiptir ki bunlardan biri ümmetin bütün âlimlerinden daha ağır tartar. Hatta Ebû Hanîfe bunlardan biri zamanında yaşayacak olsaydı mutlaka ona itaat edilmesi ve tabi olunması yönünde fetva verirdi.⁹⁵ Sonuçta kanaatimizce eserde bize verilmek istenen mesaj İslâm dünyasının ve Sünnî hilafet merkezlerinin kenarındaki Yemen bölgesinde yaşayan Zeydîliğin o merkezlerin en güçlü fikhî ekolleri olan ehl-i hadis ve ehl-i rey arasında kendi kaynaklarından teşekkül etmiş olduğudur.

3.4. Ehlü't-Takrîr

Zeydî mezhebinin müteahhîrîn dönem itibariyle sahip olduğu doktriner yapısını kazanmasında hizmetleri olan sonraki tabaka fakîhlerine ehl-i takrîr denilir. Bunların mezhepteki rolleri çoğunlukla ehl-i tahşîlin çalışmalarını gözden geçirip isabetli olanlarını onaylamak ve hatalı olanlarını da tashih etmekten ibaret⁹⁶ olduğundan bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Bu tabaka fakîhlerinin fıkıh faaliyetleri ana hatlarıyla şöyle ifade edebilir: Bunlar ehl-i tahşîlin faaliyetini gözden geçirip mezhebin usulüne uygun bulduklarını onaylamış ve onu mezhep görüşü olarak sağlamlaştırmışlardır (*takrîr* ve *te'sîl*). Mezhebin usulüne aykırı bulduklarını ise ilga edip o meselede uygun olan görüşü usulünce elde etmek (*tahşîl*) üzere öncelikle selef imamlarının sözlerine başvurmuşlardır. Aradıklarını bulduklarında onu mezhep görüşü yapmışlar bulamadıklarında ise şu üç imamın; Müeyyed-Billâh, Nâtık-Bilhak ve Abdullah b. Hamza'nın ekvâlinde mezhep usulüne uygun olanları belirleyip mezhep görüşü yaparak onları da ehl-i nüşûşun ekvâline katmışlardır.⁹⁷

Görüldüğü üzere ehl-i takrîr fukahâ gerektiğinde yukarıda anlatılan tahşîl işlevini de yerine getirebilecek ilmî donanıma sahiptirler. Ancak bunu takrîr işlevine nispetle daha az yaptıklarından onlardan ayrı bir tabaka sayılmışlardır. Diğer taraftan bunlar genellikle mezhep fikhini incelemekle meşgul oldukları için de bir sonraki tabakadan ayrı tutulmamış ve onlarla birlikte ehl-i nazar olarak anılmışlardır.

3.5. Ehlü'l-Müzâkere

Bu tabaka fakîhleri ehl-i takrîr ile aynı dönemde yaşamışlardır. Bu dönem muhâşşilûn tabakasının son asrı olan 6/12. asrın başlarından Şehârî'nin yaşadığı 12/18. asrın sonlarına kadar devam eden yaklaşık 700 yıllık bir zaman dilimidir.⁹⁸ Fukahânın çoğunluğu bu tabakaya mensupturlar. Bunlar ehl-i nazarın en alt tabakasıdır. Bu tabakanın yaygın olarak isimlendirildiği haliyle *müzâkirîn* mezhebin fûrûna ilişkin bilgileri hocalarından öğrenen ehl-i taklid fakîhlerdir. Bunlar fikhî görüşlerden kuvvetli olanları ile zayıf olanlarını birbirinden ayıramazlar. Mezhebi taklit konusunda avam gibidirler. Bunlara fakîh denilmesi de mecaz anlamdadır.⁹⁹

⁹⁴ bk. Ebû Tâlib Yahyâ b. el-Hüseyn en-Nâtık-Bilhak, *el-İfâde fi târîhi eimmeti's-sâde* (Sa'de: Mektebetü Ehlî'l-Beyt, 2014), 118-119; Maḥallî, *el-Ḥadâ'îkû'l-verdiyye*, 2/103-104.

⁹⁵ Bu mealde anlatımlar için bk. Şehârî, *Bülûğ*, 329, 321, 329.

⁹⁶ Şehârî, *Bülûğ*, 409.

⁹⁷ Takrîr faaliyeti hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Şehârî, *Bülûğ*, 410-414.

⁹⁸ Şehârî, *Bülûğ*, 352.

⁹⁹ Şehârî, *Bülûğ*, 424; Mukallid seviyesindeki fukahânın Şehârî'nin Zeydî fukahâ tasnifindeki yeri yeterince açık değildir. Zira eserde ehl-i nazar fukahâ tabakasının ikinci ana kısmı müctehid fakîhler ve mukallid fakîhler olarak ikiye ayrıldıktan sonra mukallidler kısmıyla ilgili bilgi verilirken bu tabakanın farklı mertebeleri bulunduğu; en alt mertebede avamdan ve fıkıh tahsilinde başlangıç seviyesinde bulunan kimselerden bir üstte olan fakîhlerin, en üst mertebede ise ictihad mertebesine yakın en

Sonuç

Sonuç olarak Şehârî'nin (öl. 1190/1776) bu çalışmaya konu olan *Bülûğu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fi-ma'rifeti'l-mezheb* adlı eserinde Zeydî fukahânın tabakalarını ifade etmek için kullanılan istilahlara sırasıyla; *ehlü'n-nüşûş*, *muhaşşilûn*, *muqarrirûn* ve *müzâkirûn* olduğu söylenebilir.

Bunlardan *ehl-i nazar* adıyla tek bir terimle de ifade edilen son iki tabaka ehl-i taşşilin son asrı olan 6/12. asırdan başlayarak müellifin yaşadığı 12/18. asra kadar devam eden yaklaşık yedi yüz yıllık bir zaman diliminde eş zamanlı olarak birlikte bulunmuştur. Zeydî fukahânın çoğunluğunun mensup olduğu müzâkirûn tabakası gerçek anlamıyla fakih sayılmazlar. Bunlar ehl-i takrîrin kitaplarındaki fûrû-i fıkha ilişkin meseleleri hocalarından öğrenirler ve avamdan diğer insanlar gibi mezhebin görüşleri ile amel ederler.

Ehl-i takrîrin fıkah faaliyetleri genellikle, ehl-i taşşilden kendilerine ulaşmış olan mezhep birikimini gözden geçirip mezhep usulüne uygun olanlarını onaylamak ve aykırı olanlarını tashih etmekle sınırlıdır. Bunlar ehl-i taşşilin görüşlerini mezhep görüşleri arasına katabilir, mezhep görüşünün bulunmadığı konularda muhaşşilûn fakihleri gibi mezhep görüşünü taşşil faaliyetinde bulunabilirler.

Zeydî mezhebi açısından en önemli fukahâ tabakası muhaşşilûn tabakasıdır. Hanefî, Şâfiî, Mâlikî mezhepleri gibi doktriner bir Zeydî fıkah mezhebinden söz edilecekse bu anlamda mezhep tabiri ancak bu tabaka fakihlerinin tâhsil adı verilen çalışmalarının ürünü olan fikhî birikim için kullanılabilir. 'İtret-i nebî'nin genel olarak selef-i sâlihînin adı verilen ilk nesillerinden ve özellikle eimmetü'n-nüşûş adı verilen altı imâmdan kendilerine ulaşan Zeydî fûrû-i fıkah birikimini mezhep haline getirme faaliyeti olarak tanımlanabilecek olan taşşil tabiri müteahhîrûn dönem Zeydî literatüründe bu manada terimleşmiş bir kullanımdır. Müteahhîrûn dönemindeki klasik yapıyla Zeydî mezhebini anlayabilmek için bu terimle ifade edilen fikhî faaliyetin tam olarak anlaşılması gerekir.

Ehl-i nüşûş Zeydî mezhebine uygun olanla olmayamı belirlemede fikhî görüşleri ölçü alınan altı imamdır. Bunların ilki Ressî hem selef-i şâlihînin tabakasının sâbıkûn kısmına mensup ilk nesillerin ilmini kendinde toplamış hem de diğer beş imamın ilminin kaynağı olmuştur. Hicri 4. asırda bu imamları takip eden Zeydîler arasında fûrû-i fıkhta ihtilaf çıktığını gören ehl-i taşşil fakihleri bunların mezheplerini tek bir mezhep haline getirmek üzere çalışmada ana hatlarıyla tasvir edilen taşşil faaliyetinde bulunmuşlardır. Mezhep usulünün ve bu usule göre Zeydî mezhebinin fûrû meselelerindeki görüşlerinin belirlenmesinde sözleri esas alınan ehlü'n-nüşûş dinin itikat ve amel alanındaki temel ilkelerini yukarıda isimleri geçen üç babadan, onlar da babaları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin aracılığıyla hepsinin atası Hz. Ali'den almışlardır.

Şehârî'nin kaleminden çıktığı şekliyle Zeydî fukahâ tasnifinin arka planında yer alan ve kendi içinde oldukça tutarlı bir görünüm arz eden mezhep kurgusunu ortaya çıkarmadaki amacımız bu kurgunun vaktiye ne kadar uygun ve özellikle günümüz İslâm dünyasının ihtiyaçları açısından savunulabilir olduğunu tartışacak çalışmalara kapı aralamaktır. Sünnî fukahâ tasniflerinde var olan farklılık ve çeşitli değerlendirmeler müellifin Zeydî fukahâyı tasnifi için de söz konusu olabilir. Dolayısıyla eserdeki Zeydî fukahâ tasnifini ve kullanılan istilahları başka çalışmalar yapılmaya kadar genel geçer bir şablon olarak görmemek gerekir.

Sonraki çalışmalara kapı aralamak bakımından birkaç hususa dikkat çekmek yararlı olabilir: Diğer mezheplerdeki kurucu imamlara karşılık gelen ehlü'n-nüşûşun ardından gelen muhaşşilûn fukahâsı tarafından yürütülen ve *taşşilü'l-mezheb* diye ifade edilen fikhî faaliyetin muhtevasının somut bir şekilde ortaya çıkarılması ve Sünnî literatürde taşşil terimi ile

yakın olanların bulunduğu söylenmiştir. Ancak daha önceki kısımlarda ele alınan muhaşşilûn, muqarrirûn ve müzâkirûn tabakalarındaki fakihlerin konuları ichtihad ve taklid kavramları ile ilişkilendirilmemiştir. krs. Şehârî, *Bülûg*, 429-432.

1502 | Eren Gündüz. Zeydî Fukahânnn Tasnifi: *Bülûgu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb...*

ifade edilen fikhî faaliyetten farklı yönlerinin bulunup bulunmadığının tam olarak anlaşılabilmesi için mezhebin fûrûna dayalı detaylı ve Sünnî fikhla mukayeseli çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Bunun gibi takrîr kavramıyla ifade edilen fikhî faaliyet ve bu kapsamda kullanılan ıstılahlar Zeydî fikhının anlaşılması açısından önemli bir çalışma konusudur. Zeydî fukahâ tabakalarının sonuncusu olan ve bu çalışmada diğer tabakalara nazaran daha az değinilen müzâkirûn tabakası fakîhleri tarafından yürütülen fikhî faaliyet de çalışılması gereken konular arasında bulunmaktadır.

Kaynakça

- Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Hûşî. "Mukaddimetü't-tahkîk". *Bülûgu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fi-ma'rifeti'l-mezheb*. 5-18. Amman: Dâru'l-İmâm Zeyd b. Ali, 2002.
- Alî b. İsmâ'il b. Abdullah el-Müeyyed es-San'anî. *Kitâbu Ra'bi's-şad' Emâli'l-İmâm Ahmed b. İsbâ b. Zeyd*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1990.
- Apaydın, H. Yunus. "Kemalpaşazâde'nin 'Tabakâtu'l-Fukahâ'sı Neyi Anlatıyor?' *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVI. Yüzyıl*. 99-104. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Aruçî, Muhammed. "Ressî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/587-588. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Avcı, Meryem Merve. *Zeydiyye Fıkhdında Talak ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhdı ile Mukayesesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ateş, Mustafa. "Taklid-İctihad Kavramları Bağlamında İbn Âbidîn'in Tabakâtu'l-Fukahâ'ya Dair Özgün Yaklaşımı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 547-570.
- Bâhüseyin, Yakûb b. Abdülvehhâb. *et-Taḥrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. "Hanefî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/1-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Baştürk, Sadettin. "Yemen'de Osmanlı-Zeydî Mücadelelerinin Sebep ve Sonuçları". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2013), 11-20.
- Batur, Muhammet Raşit. *Zeydilik ve Selefilik Arasında İbnü'l-Vezir*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988.
- Bostan, İdris. "Yemen (Osmanlılar Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/406-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çiçek, Neslihan. *Zeydiyye Fıkhdında Nikâh ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhdıyla Mukayesesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demirci, Kadir - Ümit, Mehmet. "Zeydî Kaynaklar ve Zeydiyye Üzerine Yapılmış Çalışmalar". *İslâmî İlimler Dergisi (Zeydiyye Sayısı) 6/1 (2011)*, 347-367.
- Doğan, İsa. "Hasan el-Utrûş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/356-358. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-İmâm Zeyd hayâtuhu ve asruhu ve ârâuhû ve fikhuh*. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1959.
- Ekinci, Ahmet. *Zeydî Fıkhdının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Ekinci, Ahmet. *Zeydî Fıkhdının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2019.
- Ekinci, Ahmet. "Zeydî Fıkhdının Teşekkülüne Katkı Sağlayan Başlıca Fakihler". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2021), 780-802. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.934756>
- Griffini, Eugenio. *Corpus juris di Zaid İbn Ali*. Milano, 1919.
- Gündüz, Eren. *İmâm Zeyd b. Ali, el-Mecmû'u'l-Fikhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Gündüz, Eren. *Zeyd bin Ali, Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2008.
- Haykel, Bernard - Zysow, Aron. "What Makes a Maḏhab a Maḏhab: Zaydî Debates on the Structure of Legal Authority". *Arabica* 59 (2012), 332-371. <https://doi.org/DOI:10.1163/157005812X629284>
- İbn Âbidîn. *Hanefîlerde Mezhep Usûlü (Şerhu Ukûdi resmî'l-müftî)*. çev. Şenol Saylan. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.

1504 | Eren Gündüz. Zeydî Fukahânın Tasnifi: Bülûğu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb...

- İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ. *Kitâbu'l-Ezhâr*. San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1993.
- İnanır, Ahmet. "İbn Kemal'in Tabakâtü'l-Fukahâsi ve Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 65-86.
- Kaplan, İlyas. "Hanefî Mezhebinde Muteber Kaynaklar ve Mezhep İçi Tercihin İşleyişi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 311-325.
- Kara, Ayşe. *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Yemen ve Kasimiler Dönemi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kaya, Eyyüp Said. *Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Kaya, Eyyüp Said. "Tabakat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/292-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kazi, A.K. "Zeydî Fıkhının Gelişimine Dair Notlar". çev. Kadir Demirci. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2014), 209-218.
- Koca, Ferhat. "Mezhep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/537-542. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Köse, Saffet. "Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/17-18. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Köse, Saffet. "Fıkhî Literatürünün Tartışmalı İki Eseri: el-Mecmû'u'l-Kebîr ve el-Mehâric fi'l-Hiyel". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (2004), 289-311.
- Mağallî, Hâmîdüşşehîd b. Ahmed b. Muhammed. *el-Ĥadâikü'l-verdiyye fi-menâkıbi eimmeti'z-zeydiyye*. San'a: Mektebetü Merkezi Bedr, 2002.
- Mağatvarî, Murtazâ b. Zeyd. "Zeydiyye Mezhebinin İnanç Esasları ve Zeydî Fıkhının Gelişim Süreci". *İslâmî İlimler Dergisi (Zeydiyye Sayısı)* 6/6 (2011), 9-40.
- Nâtık-Bilhak, Ebû Tâlib Yahyâ b. el-Hüseyn. *el-İfâde fi târihi eimmeti's-sâde*. Sa'de: Mektebetü Ehli'l-Beyt, 2014.
- Onuk, Sümeyye. "Zeydîlik Atölyesi 15 Mayıs 2010". *Bülten (Eylül-Aralık 2010)* 74/33-36. İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 2011.
- Önder, Muharrem. "Hanefî Mezhebinde Fukahânın Bilgi Yönünden Tasnifi". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu-Hanefîlik-Mâturîdîlik* 1/614-642. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Öz, Mustafa. "İbnü'l-Murtazâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öz, Mustafa. "Mansûr-Billâh, Kâsım b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/14-15. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öz, Mustafa. "Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/481. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öz, Mustafa. "Müeyyed-Billâh, Yahyâ b. Hamza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özaydın, Abdulkerim. "Mansûr-Billâh, Abdullah b. Hamza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/13-14. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özdoğan, Yasemin. *Zeydiyye Fıkhında Had Suçları ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhı ile Mukayesesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özer, Hasan. "İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 353-374.
- Özervarlı, M. Sait. "İbnü'l-Vezîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/240-242. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Schmidtke, Sabine. "The History of Zaydî Studies An Introduction". *Arabica* 59 (2012), 185-199. <https://doi.org/DOI: 10.1163/157005812X629220>
- Seyyid, Mehmed. *Usûl-i Fıkh Medhal*. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011.
- Sönmez, Vecihi. "Selef Düşüncesinin Tarihi Arka Planı ve Selefîlik". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 9-10 (2010), 169-185.

- Şehârî, Alî b. Abdullah. *Bülûgu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fi-ma'rifeti'l-mezheb*. Amman: Dâru'l-İmâm Zeyd b. Ali, 2002.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî. *el-Bedru't-tâli'*: Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1. Basım, 2006.
- Tanrıverdi, Mustafa. *Zeydî Muhaddis Ahmed b. İsâ'nın Emâli Adlı Eserinin Kaynakları ve Tasnîf Metodu*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Temel, Nihat. *Tabakâtü'l-fukahâ bi'tibâri merâtibihimi'l-'ilmiyye fi'l-mezâhibi'l-erba'a*. Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tomar, Cengiz. "Yemen (II. Tarih: Osmanlılara Kadar)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/401-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uğur, Seyit Mehmet. *Hanefilerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Üzüm, İlyas. "Nâtık-Bilhak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/439-440. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Vecîh, Abdüsselâm b. Abbâs. *A'lâmü'l-müellifîne'z-zeydiyye*. Amman: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1999.
- Yaman, Ahmet. *Fetvâ Usûlü ve Âdâbi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Yaran. "Halef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/233-234. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavaş, Emine. *Zeydiyye Fıkında Gayri Müslimlerle İlişkiler ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkı ile Mukayesesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yücel, Fatih. *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Yücel, Fatih. "Usûl Yazım Yöntemi Açısından Hicrî VIII.-X. Asra Ait Zeydî ve Hanefî Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2013), 305-339.
- Yücel, Fatih. "Zeydiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/331-338. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yücel, Fatih. "İlk Dönem Irak Hanefîlerinin Zeydî Usulüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme (Kerhi ve Ebû Abdullah el-Basrî Örneği)". *Diyanet İlmî Dergi* 52/2 (2016), 115-146.
- Yücel, Fatih. "Zeydî Usûl-i Fıkıh Literatürü". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 33 (2019), 597-623.
- Zeyd b. Ali. *el-Mecmû'u'l-hadîsiyyi ve'l-fikhî*. San'a: Mektebetü'l-İmam Zeyd b. Ali, 2002.